

ОКРЕМА ДУМКА (ЗБІЖНА)

судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про забезпечення функціонування української мови як державної“

Маю честь бути причетним до підтримки Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про забезпечення функціонування української мови як державної“ від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 (далі – Рішення). Це саме той випадок, коли мої конституційні погляди як судді збігаються з відчуттям національної ідентичності, власної приналежності до великого Українського народу. Мушу коротко пояснити свої міркування, пов’язані з Рішенням, передусім щодо його значення та особливостей.

1. Окрім Конституції України, саме державна мова найбільш дієво перетворює велику сукупність громадян у стійку й модерну націю-державу. Ця інтегральна функція української мови є ключовою ідеєю Рішення. Додам лише, що власне через механізм статті 10 Конституції України, з одного боку, українська мова є складовою конституційного порядку держави, а з іншого – і мовою права загалом, мовою його творення, застосування, та мовою наших конституційних цінностей. Проте українська мова, яка перебуває в конституційному статусі державної мови з 1989 року в УРСР і з 1991 року – в незалежній Україні, потребує на сьогодні підтримки держави і суспільства. Чому таке відбувається навіть на 30-му році незалежності України? І головне, зі слів Миколи Міхновського, „як же з погляду права ставитися до такого знуцання над правом? “.

2. Мовна ситуація в Україні нині не є наслідком її еволюційного розвитку (як у Канаді, Швейцарії чи Бельгії), поступової і мирної взаємодії української

мови з іншими мовами, навпаки, вона є результатом тривалого періоду **окупації українських земель** спочатку Російською (московською) державою, а починаючи з 1919 року – більшовицькою Росією (від 1922 року – СРСР). Дуже довго українська мова витіснялася нормативним способом через заборони на її застосування в різних суспільних сферах, спроби її маргіналізації. У царські часи українська мова переслідувалася системно й систематично: від указу Петра I про заборону українського книгодрукування 1720 року до Валуєвського циркуляру 1863 року і Емського указу Олександра II 1876 року. Під час радянської окупації такі заходи відзначалися жахливими злочинами геноциду щодо українців. Передовсім вони були втілені організацією голодомору – умисним масовим убивством через штучний голод мільйонів українців – носіїв української мови – та цілеспрямованим переселенням на українську етнічну територію осіб іншого етнічного походження. Результатом такої злочинної державної політики стали різке звуження ареалу застосування і вивчення української мови, практична відсутність українських шкіл у деяких регіонах на момент проголошення незалежності України (наприклад, у місті Донецьку). Як писала Ліна Костенко з цього приводу: „Нації вмирають не від інфаркту, спочатку в них відбирає мову“.

Через окупацію українських земель й цілеспрямоване витіснення української мови постала потреба у **комплексних підтримчих діях з боку України для відновлення української мови** та реального набуття нею конституційного статусу державної мови.

3. У сучасному суспільстві, яке все більше цивілізованими державами сприймається як „суспільство, засноване на знаннях“, **володіння державною мовою, здобуте в середній школі, відіграє зростаючу роль в реалізації конституційного права особи на вільний розвиток своєї особистості (стаття 23 Конституції України)**, зокрема в аспектах її соціальної і професійної адаптації. І навпаки, наявність лише початкових знань і умінь у володінні українською мовою гальмує успішний особистий і професійний розвиток особи, створює перешкоди до пристосування нею до суспільних реалій, що має важкі наслідки для її добробуту. Такі міркування спонукали Конституційний Суд

України (далі – Суд) застосувати **жорсткий контроль стосовно оцінки пропорційності підтримчих заходів держави щодо української мови**, закладених у Законі України „Про забезпечення функціонування української мови як державної“ (далі – Закон).

4. Після конституювання в 1991 році України як незалежної держави, попри конституційний статус української мови як державної, **упродовж трьох десятиліть підтримчі дії держави для відновлення позицій української мови не були достатніми**. Де-факто і де-юре конституційний статус української мови не було гарантовано, що призводило до порушень прав мільйонів українців у власній державі. Навіть через двадцять років після здобуття незалежності Україною мовна ситуація виправлялася дуже повільно й непослідовно. Досить відзначити, що в тому ж місті Донецьку навіть у 2010–2011 навчальному році лише четверта частина від загальної кількості шкіл були українськими (важливо зауважити, що відповідно до даних перепису 2001 року 56,9% населення Донецької області назвали себе українцями).

Ще гіршою ситуація була в Криму та в місті Севастополі. У 2013/2014 навчальному році в Автономній Республіці Крим українською мовою навчалися 12 694 учні (7,2%) в 7 школах, у місті Севастополі була лише одна школа з українською мовою навчання.

Бюджет навчальних годин у школах національних меншин і пізніше не дозволяв громадянам України належно підготуватися до атестації з державної мови, а відтак вільного володіння нею (про це свідчать результати зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання). У 2021 році тести з української мови не змогли скласти на мінімально прохідний бал 27% закарпатських і 21% чернівецьких школярів. За оцінками фахівців головним фактором цього слугувала висока частка національних меншин (і відповідно – національних шкіл) у цих регіонах. Це означає, що **держава ефективно не виконала свого позитивного обов’язку щодо реалізації конституційного статусу української мови в освітньому середовищі національних меншин**.

5. У деяких регіонах України ситуація ускладнювалася тим, що російська мова використовувалася Російською Федерацією як інструмент для розпалювання сепаратистських настроїв та організації підтримки прямої агресії цієї держави проти України, починаючи з 20 лютого 2014 року. Тобто недостатня підтримка української мови як фактора єдності України стала джерелом додаткових викликів у сфері національної безпеки. Починаючи з лютого 2014 року це перестало бути припущенням. Саме Автономна Республіка Крим і місто Севастополь були окуповані військами Російської Федерації та згодом були анексовані. Саме Донецька і Луганська області стали об'єктом збройної агресії Російської Федерації, яка вибудувала в них окупаційні адміністрації у формі так званих „ДНР“ і „ЛНР“. Отже, висновок Суду про те, що **загроза українській мові рівносильна загрозі для національної безпеки України, є безумовно вірним.**

Це ж підтверджують і неодноразові заяви керівництва Російської Федерації щодо використання російської мови як інструменту геополітичної експансії. Владіслав Сурков 12 червня 2021 року заявив: „Для меня что такое Русский Мир? Это везде где люди говорят и думают по-русски, или где очень уважают русскую культуру, там где видят в русской модели национального развития альтернативу для того что у них есть дома, там где уважают нашего Путина, там где люди боятся русского оружия – это и есть наше влияние...“.

6. Підтримчі дії України, втілені в Законі, повністю релевантні нормативному регулюванню та судовій практиці європейських держав, заснованих на верховенстві права. Тобто всі європейські держави закріплюють обов'язковість державної мови в публічній суспільній сфері, зокрема забезпечують державними ресурсами достатню навчальну підготовку учня до атестації такого учня як випускника середньої школи з державної мови, даючи йому змогу реалізувати свої права як громадянина цієї держави незалежно від етнічного походження.

7. Суд вірно окреслив предмет конституційного контролю, яким є Закон в цілому, у тому числі його положення, які ще не набрали чинності, виходячи з

розуміння конституційних меж своїх повноважень та сприйняття Закону як цілісної матерії, а також того, що навіть тими його положеннями, які ще не набрали чинності, уже започатковані правовідносини щодо поступового і послідовного наповнення змістом тих контрольних показників, які закладені в них.

Наприклад, частиною третьою статті 21 Закону, яка набирає чинності з 1 січня 2030 року, встановлено: „Мовою зовнішнього незалежного оцінювання за результатами здобуття повної середньої освіти та вступних випробувань є державна мова, крім зовнішнього незалежного оцінювання з іноземних мов“. Звісно, що реалізацію цієї норми держава вже розпочала шляхом поступової зміни навчальних програм у середній школі, збільшення частки української мови в них, здійснення інших заходів, і на це системно спрямовані й інші положення Закону. Тож, правовідносини, спрямовані на реальне досягнення стану, передбаченого положенням частини третьої статті 21 Закону, уже започатковані на різних рівнях.

8. Надзвичайно важливим результатом ухвалення Рішення, яким встановлено конституційність Закону, є формування Судом такої офіційної конституційної доктрини, зобов'язуюча сила якої не дозволить законодавцю посягнути на статус української мови. З юридичних позицій, висловлених Судом у цьому рішенні, впливає конституційний обов'язок для всіх державних органів поважати і втілювати через свою діяльність конституційний статус державної мови. З моменту ухвалення Судом Рішення **конституційний статус державної мови в Україні ґрунтується на Конституції України, її статті 10, та на юридичних позиціях Суду щодо цього питання, найбільш повно викладених у Рішенні.** З іншого боку, оскільки Суд шляхом тлумачення надав визначеності положенням статті 10 Конституції України, будь-які законодавчі чи урядові посягання на конституційний статус державної мови, спрямовані на зниження гарантій її поширення, є очевидно неконституційними за суттю.

9. Рішення значною мірою долає **дискурс обмеженого мотивування судових рішень у конституційному судочинстві, що був започаткований у**

перше десятиліття роботи Суду. Хоча Рішення, як і раніше, не містить прямих звернень (посилань) на правову доктрину та результати діалогу національних судових юрисдикцій, їх реальні здобутки імпліцитно присутні в ньому. Особливо це стосується сучасних наукових знань щодо ролі мови в суспільстві, узагальненого досвіду судової практики з мовних питань у державах, заснованих на верховенстві права. Стиль викладу аргументів у Рішенні безумовно вплине на підготовку рішень Суду у майбутньому.

10. У Рішенні Суд продемонстрував, що в площині політики і права саме дотримання процедур і конституційні аргументи роблять його по-справжньому судовим, а не політичним органом. Суд проявив не політичну волю, а ухвалив аргументоване рішення у справі, і на підставі Конституції України розв'язав, по суті, питання політичного характеру зі значним потенціалом конфліктності. З іншого боку, Рішення також демонструє роль конституційного судочинства в демократичній державі. Суд взяв на себе відповідальність та припинив багаторічне маніпулювання засобами обмеження обсягу гарантій державної мови політичними суб'єктами, які від виборів до виборів намагалися використати „мовне питання“ для поліпшення своєї електоральної привабливості. **Отже, питання державної мови є вирішеним конституційним питанням, яке не тільки відокремлене від політичного процесу, спрямованого на результати виборів, а й також є недосяжним для нього.**

Судія
Конституційного Суду України

В. В. ЛЕМАК